

NATURSYN OCH REKREATION GENOM TIDERNA

Mia Iwarsson jk 92/96

Människans syn på naturen

Redan antikens diktare prisade naturen för dess skönhet och skildrade den som hemvist för sagornas och myternas olika väsen. Detta stimulerade till den första "gröna vågen" i skriven tid och, och förmögna stadsbor byggde villor på landet dit de reste för att vila upp sig. Landsbygden var en arbetsplats för massorna och en plats för rekreation för ett fåtal. Av kristendomen blev det sköna i naturen förklarad som ett djävulens bländverk och ett knep av denne för att locka människorna att tänka på något annat än det viktigaste-själens salighet. Paradoxalt nog var det nog klostrens örta- och blomsterträdgårdar som inspirerade stadsborna att anlägga trädgårdar i sin boendemiljö.

Fram till 1600-talets vetenskapliga revolution ansågs människan vara naturens herre, ditsatt av sin skapare-Gud. Enligt den nya natursynen var naturen ett material att kartlägga, tämja och omvandla i materiell nytta. Det sköna landskapet var det tämjda och bördiga som gav rikliga skördar. Samma definition ges av kristendomen, där paradiset är ett bördigt kulturlandskap skapat för människans skull. Syndafallet drabbade även naturen, och natur och människa gjordes till fiender. Naturen blev så ett motstånd att besegra Gud till blidkan och behag, och bevisa sin herraväldes-ställning över naturen. Som förmedlare mellan denna herraväldesattityd och den framväxande anpassningsattityden tillkom mot slutet av 1600-talet fysikoteologin som byggde på en övertygelse om en inneboende jämvikt mellan natur och människa. Samtidig visade vetenskapen att naturen var ett allmängiltigt system styrt av förnuftiga och eviga lagar. I och med detta började bilden av den vilda naturen som något negativ balanseras av en motbild där naturen gavs ett positivt egenvärde.

Under 1700-talet sker en smakförskjutning i vad som uppfattas som vackert och estetiskt, och oregelbundenhet, asymmetri, variation sågs som höga estetiska kvaliteter. Under romantiken ansågs naturen som en levande organism, dynamisk och kreativ. Människa och natur var delar av samma helhet och släktskapet dem emellan upplevdes som starkast i den vilda orörda naturen.

Människan och naturen i Sverige

I 1600-talets Sverige levde i stort sett hela befolkningen (95%) av jordbruket. Epidemier, missväxter och hårda vintrar drabbade befolkningen hårt. Människan stod mot naturen och var oftast den svagare parten. Detta satte givetvis sin prägel på förhållandet till naturen. Bondesamhällets totala utlämning åt naturkrafterna gav att varje period av onormal köld, regn eller torka ledde till missväxter som kunde avläsas i nedgångar i befolkningskurvan. Naturen hade även i ren kvantitativ bemärkelse ett övertag. Skogsytorna var oöverskådligt stora även om bergsbruk och svedjebruk tärde på dem. Naturen utanför den uppodlade marken upplevdes som hotfull och farlig. Där härskade enligt folktron dunkla krafter och magiska väsen, och dessutom rovdjur och fredlösa. Landskapet sågs som ett faktiskt eller potentiellt produktionslandskap och naturen var ett motstånd som människan måste besegra.

Borgarklassen och adeln kunde kosta på sig att ha en något liberalare natursyn, dock begränsades denna kring 1600-talets mitt att innefatta anläggningar av trädgårdar, vilket även kan ses som en direkt demonstration av makt och rikedom, och inte enbart för det höga nöjets skull. Vid denna tid var den franska trädgården på modet, en strängt arkitektonisk och tuktad komposition som gestaltade ideala former av balans och harmoni, dvs en mycket konstlad

natur, men ändå ett trevande försök att göra naturen till ett "upplevelserum". I denna tids aristokratiska livsmönster ingick även lantleverneidealet och många adelsmän skaffade sig ett lantställe där de kunde återvända till naturen och hämta inspiration och kraft. Någon direkt relation till den vilda naturen i form av det orörda landskapet återfinns alltså inte i lantleverneidealet. Det är odlingslandskapet som ses som den sköna naturen medans bergs- och vildmarker beskrivs i negativa ordalag. Litteratur från denna och äldre tider beskriver mycket sällan naturen och iakttagelserna av denna, utan naturmotivet används mest som en kuliss eller ramen för diktandet. Denna natursyn lever kvar ända in på 1760-talet då det sker en förskjutning som sen snabbt förstärks. Inom den borgerliga sentimentaliteten, rousseauanismen och förromantiken blir attitydförändringen ett faktum åren före sekelskiftet 1800.

Intresset för trädgårdskonst och lantleverne ökade snabbt under 1700-talet och längtan från stadslivets osunda förkonstling till landsbygdens oskuldsfulla behag genomsyrar denna tidsepok. Den fria naturen var nu inte längre avskräckande utan sågs som ett skönhetsideal. Den engelska parken gav uttryck för den nya livsstilen och naturkänslan som var den franska parkens motsatts, med oregelbundenhet och naturlighet som främsta ideal. Denna iver att efterlikna naturen ledde i vissa fall till absurda överdrifter, exempelvis målade små vattenfall.

Vid 1800-talets början var alltså föreställningen om vildmarken som en mänsklig tillgång befast i det borgerliga idelivet. Realismens natursyn gav en ny landskapstyp, *det karga landskapet*. Samtidigt som C.J. Love Almqvist tar avstånd från romantikernas heroisering av den svenska naturen så för han istället in en ny och annorlunda heroisering, där istället det karga och fattiga fyller samma patriotiska och fostrande funktion som det storslagna och vilda. Tvärtemot vad man skulle ha väntat sig har undersökningar visat att det tidiga 1800-talets medelklass såg lantlivet som ett ideal framför stadslivet. I början av seklet ansågs främst Värmlands rika bruksmiljöer som ideallandskapet för kombinationen av produktivitet och lantlig idyll. Efter seklets mitt börjar istället Dalarna framstå som ett ideal i och med den nya typen av folkloriskt inriktad nationalromantik.

Turismens och friluftslivets framväxt

Längtan att resa bort för att upptäcka nåt nytt och spännande återfinns i alla tider och kulturer. Vikingatågen, medeltidens handelsfärder, härnadstågen, upptäcksresorna, missionärsresorna och de omfattande pilgrims- och korstågen under senmedeltiden är alla bevis för detta. Rörligheten bland Sveriges allmoge har alltid varit stor, även om i stort sett allt resande fram till 1800-talets början var starkt nyttobetonat och de rekreativa skälen underordnade, också då det gäller adelns och borgerskapets sommarvistelser på landet. Den svenska turismen kan säjas starta samtidigt som det blir möjligt för fler än de mest privilegerade att upptäcka landet. Med den organiserade ångbåtstrafikens införande under 1820-talet sker en revolution i resandet, och det blir möjligt och förhållandevis billigt att resa. Möjligheten till naturupplevelser börjar bli lika för alla och mycket av detta var ångbåtens förtjänst. Ångbåtstrafiken passerade snabbt skjutsväsendet, som hade anor ned i medeltid men inte alltid varit så funktionellt, i omfattning. Järnvägsväsendet kom vid mitten av 1850-talet och blev förutsättningen för resandet på bredare front. På 1880-talet kom även cykeln. Dess betydelse för ett omfattande rörligt friluftsliv blev ganska kortvarig, och var som störst under 1930- och 1940-talen. Det är dock 1930-talets busslinjer och främst efterkrigstidens bilism som givit svensken i stort sett total geografisk flexibilitet.

Jakten utgör även den ett inslag av rekreation i naturmiljö. Under 1600- och 1700-talen var jakten på högre vilt ett rekreativt nöje, endast förunnat hovet och högadeln. Mot 1700-talets slut blev allmogen tillräckligt stark för att hävda sina intressen och på 1830-talet bildas Svenska Jägareförbundet.

De drivkrafter som formade förhållandet till vildmarken är svåra att spekulera i, men det finns vissa klassiska motiv; utmaningen mot naturen under strapatsrika förhållanden, hälsa och en sund kropp, känslan av att helas i naturen och strävan att få vara ensam med sig själv. Oftast fanns alla dessa motiv representerande hos de alpinistföreningar som växte fram i England och på kontinenten sedan 1850-talet. Dessa utgjorde förebilden för den moderna turiströrelsen. 1885 bildades Svenska Turistföreningen (STF). Drivkraften var kärleken till naturen, till en början särskilt den storslagna och mäktiga fjällvärlden, och syftet var att "utveckla och underlätta turistlivet i Sverige". Man strävade efter att göra turismen till en folkrörelse och spränga klassgränserna, naturen skulle vara en allas egendom och till glädje för hela folket. Redan från början kolliderade turism och naturvård- rätten till det "äkta" och orörda måste gälla alla. Naturskyddsintresset var oftast den svagare parten, och fick stå tillbaka för de ekonomiska intressen som turismen representerade. Turismen kommersialiserades allteftersom och blir en industri, och därmed kommer den in i det civilisatoriska mönster som den velat utgöra en motpol till.

Koloniträdgårdar började anläggas mot 1800-talets slut, främst för att göra hushållet billigare. Torpen på landsbygden tömdes på sina invånare, men blev istället attraktiva som fritidsbostäder åt stadsbefolkningen, en strävan att komma närmare naturen.

I början av vårt sekel uppkom scoutrörelsen samtidigt som idrottsverksamheten ökade, sakta men säkert, båda med nära anknytning till friluftslivet. 1920 bodde omkring 30% av befolkningen i städer och långsamt började en relativt spridd ekonomisk välfärd göra sig märkbar. -ven folk ur de lägre samhällsklasserna gavs möjlighet att komma ut i naturen. En starkt begränsande faktor var dock ännu svenskens arbetstider, även om 60-timmarsveckan reducerats till 48 timmar 1919. 1957 blev den 45 timmar och först 1971 blev 40-timmars arbetsvecka ett faktum för flertalet. Så sent som 1937 hade 60% av arbetarna mindre än 6 dagars ledighet per år, och 1938 tillkom semesterlagen som stadgade 2 veckors semester per år. Natur och frisk luft blev nu en konsumtionsvara och turismen förvandlades till en av våra största och mest lönsamma industrier.

Naturskydd och naturvård

Den svenska naturskydds-rörelsen går tillbaka till 1800-talet men blir inte en faktor att räkna med förrän 1909, då vi får en speciell naturskyddslag, ett antal nationalparker samt Svenska Naturskyddsföreningen. Den första svenska föreningen för naturskydd tillkom dock redan 1899, då "Föreningen för skyddande av Måkläppens fågelfauna" bildades. Svenska Naturskydds-föreningens ändamål var att väcka och underhålla kärleken till vår svenska natur och arbeta för dess skyddande. Naturskydds-rörelsen har från start varit trogen sin museala uppfattning att "sätta staket" kring objekt eller områden som ansetts skyddsvärda. Denna naturskyddssyn tar inte hänsyn till osynliga hot, som t ex luft- och vattenburna föroreningar, som ju inte påverkas av gränser av olika slag. En del naturskyddstankar verkar härröra från

Preussen, men till största delen räckte det med eget förnuft för att uppmärksamma de skador på flora, fauna och landskap som 1800-talets sena exploatering gav upphov till.

År 1904 beslöt Sveriges riksdag att tillsätta en utredning om åtgärder för naturskydd. Det formella initiativet till naturskyddslagstiftning kom genom en motion av Karl Starbäck, i vilken olika auktoriteter och skyddsåtgärder i andra länder åberopas. Exempelvis åberopas USA's fullständiga fridlysning av vidsträckta områden. Han anser även att man borde rädda något av vad som ännu går att rädda av det för vårt lands ursprungliga natur säregna och tilltalande, både för naturens och människornas skull. De vetenskaper som vid sekelskiftet hade störst intresse av en naturskyddslag var de klassiska naturhistoriska disciplinerna, dvs botanik, geologi och zoologi. Trots att stora namn inom de olika områden uttalade sig för ett omfattande naturskydd, fick de naturvetenskapliga motiven liten genomslagskraft i den första lagstiftningen. I naturskyddsbetänkandet från 1907 menar man att naturens skyddande från människan först skett genom ekonomisk lagstiftning, därefter har även vetenskapliga skäl framkommit.

I och med industrialiseringen förändras sättet och skalan av skogsutnyttjandet; skogen förvandlas till skogsbruk. Bondekulturen var ordnad efter självhushållets behov och landskapets resurser utnyttjades mångsidigt och bara intensivt över mycket begränsade arealer. Vid 1809-10 års riksdag gjorde man uppror mot det system av offentlig skogsvård som utgjorde grundtanken i politiken. Man ansåg att "man bäst vårdade sig om sitt eget". I riksdagen gjordes upprepade försök att få en återväxtlag för hela landet, en sådan fanns redan sen 1868 för Gotland. 1905 trädde en lag om vård av enskildas skogar i kraft. Denna lag fick på vissa håll negativa effekter då man för att slippa kravet på återväxtåtgärder inte kalhögg skogen utan kraftigt glesade ut skogen i form av oregelmässig blädning. I och med 1923 års lag prioriterade återväxten framför skogsbete.

Under 1930-talet började naturskyddsrörelsen kritisera det vetenskapliga naturskyddet, och menade att vissa nationalparker tillkommit väl hastigt och att deras värde varierade mycket. I 1952's lag fastslås att naturen är en nationell tillgång som ska skyddas och vårdas, samt att man ska vara varsam så att inte onödigt skada sker. Man var nämligen från vissa håll orolig att naturen skulle slitas ut av alltför intensiv turism. 1965 inrättades fritidsreservat för att säkerställa mark för tätortsbornas friluftsliv. 1964 kom en naturvårdslag som grundades på tanken att den levande naturen är en biologisk balansföreteelse, samma år bildades Statens Naturvårdsverk. Man gick nu ett steg längre än tidigare och började alltså även intressera sig för vårdandet av naturen och inte enbart ett statiskt skydd av de objekt och områden som man ansåg vara värdefulla och skydds-värda. I mitten av 1960-talet föddes miljörörelsen, och har sedan dess haft flera storhetperioder samt allmänt skapat ett stort intresse för natur- och miljöfrågor i Sverige.

Domänverket

1915 inrättades det första domänreservatet, parallellt med att nationalparker, fridlysta områden och sk naturminnen avsattes. Domänreservaten avsattes senare i syfte att i framtiden tjäna som jämförelseobjekt för vetenskaplig forskning, samt arkiv av skogliga vegetationstyper. Dessutom ansågs det viktigt att skydda områden och föremål som var värdefulla ur landskapsvårdssynpunkt.

Erik W Höjer, Domänverkets generaldirektör 1950-1970, arbetade mycket för svensk

naturvårds utveckling. Hans relationer till naturskydds rörelsen var goda, och han strävade efter att förbättra förhållandena mellan skogsfolk och naturvårdsintresserade. Enligt Höjer skulle reservat inte enbart finnas för framtida forskning, utan även för att trygga människors möjligheter till rekreation i naturen. Ambitionen var att göra Domänverkets skogar till svenska folkets skogar. I syfte att popularisera nationalparkerna gav man ut ett antal häften där nationalparkerna beskrevs, med avseende att locka dit besökare. Man ansåg det naturligt att staten gick i bräschen då det gällde naturvård, och Domänverket borde därför föregå med gott exempel inom sitt verksamhetsområde.

Man insåg även att det inte går att enbart avsätta ett område och tro att det räcker, utan områdena kräver också en speciell skötsel för att deras egenart ska bevaras.

Vid världsskogskongressen 1960 kom Höjer i kontakt med begreppet "multipel use" (mångbruk) och började så verka för detta i Sverige. Impulser från Amerikaresan ledde även till att han påbörjade en omfattande verksamhet för att öppna de svenska skogarna för fritidsfolket. USA hade redan sedan länge särskilda områden avsatta för rekreation, oftast på statlig mark. I stället för att ta ut produktionen i virke tas den ut i rekreation. Staten hade också sedan länge avsatt nationalparker. I USA fanns två parter, som till en början kämpat tillsammans för skydd av unika trakter i landet. Den ena parten, den som födde naturskyddstanken, kallades preservationister och ville skydda delar av vildmarken för människornas rekreations skull. Den andra parten, konservativerna, främst skogsmän, ville skydda skogen i av sikt att bevara referensområden för skogsbruket.

Sverige tog alltså stort intryck av de amerikanska ideerna, även om de kraftigt omarbetades och i första hand såg till de delar som rörde naturskydd. Längre fram inrättades som bekant även naturvård och särskilda rekreationsskogar, både i och utanför tätorter. -ven om vi i Sverige började något senare och gick andra vägar än våra tidiga föregångsländer, anser jag att vi kommit relativt långt inom både naturvård och rekreation. Dessa tankar är "på modet" nu, utvecklingen går fort och vi har ännu inte ens börjat skymta slutet!

Referenser

- Brusewitz, G. (1993). Människan och närmiljön. (Biologi och Bosättning)
Natur och Kultur, Stockholm
- Bucht, E. (1993). Grönplanering. (Biologi och Bosättning).Natur och Kultur, Stockholm
- Brynte, B. (1993). Skogshistorisk Tidskrift nr 3 1993. Dala Print Media AB, Borlänge
- Corall Bryn, G. (1976). Turism. Liber Läroverk, Malmö
- Johannisson, K. (1984). Det sköna i det vilda. (Paradiset och vildmarken)
Liber Förlag, Stockholm
- Kardell, L. (?). Farfars friluftsliv - om han hade något.
- Strong, D.H. (1988). Dreamers & Defenders, University of Nebraska Press
Lincoln and London, USA
- Ödman, E.,Bucht, E.,Nordström, M. (1982). Vildmarken och välfärden
Liber Förlag, Stockholm
- Domänposten : nr1 1958 ; nr1 1959 ; nr2 1960
- Domänverket (1951). Naturvård i statens skogar. Kungl. boktryckeriet P.A.
Norstedt & söner, Stockholm